

Oharrak

Notas

Remarques

Notes

Mario Onaindiaren euskal lanak

GOJENOLA ONAINDIA, Manu

manugojenola@gmail.com

Ekonomilaria

DOI: <https://doi.org/10.59866/eia.v.69i2.289>

Mario Onaindiaren itzal politikoa aski ezaguna dugu denok, baina gutxiagotan mintzatu da, ordea, euskal literaturari egin dion ekarpenaz, idazle legez baina baita intelektual gisa ere.

Azterlan honetan, Marioren lehengusua eta haren ekoizpenean aditua den egileak, berorren euskarazko uzta literarioa (ipuinak, eleberriak, itzulpenak...) xehatu du, eta idazleak ibilbide horretan izan zituen kezkak ere azaleratu ditu, hurretik eta barrutik, ahaidetasunak baino ezin eman lezakeen ikuspegitik.

Horretara, Onaindia euskal idazlea ere izan zela gogorarazi nahi digu artikuluak, literatura-alderdi horrek Mariok euskaingintzaren alde eginiko lanaren barruan duen garrantzia aldarrikatuz.

1. Sarrera

Mario lehengusuak, eta lagunak, inteligentziaz beteriko buru aparta zuen. Buruargitasunari gehitzen zion gertatuko zenaren susmoa aise, erraz, harra-patzeko trebezia; bazekien jazoko zenari aurea hartzen; begitazio askoko gizona zen (nahiz eta berak esan, Euskadiko Ezkerrako (EE) Ikerketa Zerbitzuaren burua zela, beti huts egiten zuela...). Eta kultur bernizak, likurtak, goitik behera hartua zegoen. Politikara dedikatu zen intelektuala dugu. Eta dibertigarria izateaz gain, originala ere bazen; zenbat aldiz harritzen ninduen, sarri zurturik uzten gintuen gu oro! Bere esaldietariko bat, hauxe zen: «Bakarrik uzten nauzue Tourmaleta igotzen!». Eta aurten 20 urte bete dira utzi gintuenetik. Luzeak benetan, neuretzat bederen.

2. Euskara eta literatura, zer ziren Marioentzat?

Mario euskal izkiriatzailea zen, idazlea. Gaztelaniaz 8 liburu karrikaratu zituen, eta euskaraz 23. Bai, 23: sorkuntzazkoak, 9, eta 14 itzulpen. Itzulpenok inoren liburuenak izan ziren, ez berarenak, ezta bere gaztelaniazko liburuenak ere.

Euskaltzaletasuna ume-umetatik izan zuen. Eta hizkuntzaren erregistro desberdinen kontzientzia argia ere izan zuen mutikotatik. Aita hizlari bikaina zuen —arrebak Angelita legez (gure ama)—, neba-arrebetan eta lehengusu-lehengusinetan haren antzekorik ez zen. Osabak erakargarritasuna zabaltzen zuen inguruan adierazkortasun harekin, aditzak ongi josiak eta hiztegi zabala eta egokia baliatuz. Mariok izan zuen, bada, non arreta ipini euskara kontuetan: aitarengan, aitaren ahozko jardunetan. Eta gero, maite zituen autoreetan, prefosta.

Frankismoaren urte gogorretan, bere adineko beste askoren antzera, sortu zen kultur mugimenduan ipini zituen begiak eta belarriak. 18 urterekin Bilbora etortzen zen lagun batekin motozikletaz, Café Concordiako bilertara, Gabriel Arestiren eta beste hainbat erdal idazleren batzar-gunera, hain zuzen ere.

Euskarari emana izan zen Cáceresko kartzelan, lehenengo hiru urtean ia euskarazko liburu denak irakurri zituen, Etxeparegandik hasi eta 1936. urte ingurura arterainokoak, berak zioenez. Liburu horiek, Koldo Mitxelenak eta Juanito San Martinek lortzen zizkioten eta familiari eman. Marioren lehen lana sintaxi-kaierra sortzea izan zen. Euskaltzaindiaren eskuetan dago orain —haren euskarazko obra guztiarekin (23 liburu)—, Mariok hainbeste estimatzen zuen Euskararen Akademian. Jose Luis Lizundiak, Akademiako idazkariorde urte askoan izandakoak, kontatu zidan, harriturik zegoela Mariok Euskaltzaindiaz zenbat zekien ikusita. Horrela, bidaia baten biak New Yorken paseoan zirela, Lizundiak politikaz berba egin nahi zuen, baina Mario behin eta berriro euskara eta euskal kulturari buruz hitz egitera tematzen zen. Estimatu handia zion Mariok Euskaltzaindiari, ikaragarria.

Klasikoak aztertzen hasi zen, autorez autore, irakurri eta bakoitzaren gramatika aztertuz. Batez ere Axular, Leizarraga, Etxepare, Etxeberri Sarakoa, Mogel eta Tartas. Bakoitzaren apunte zehatzak eta ikusgarriak egin zituen. Eskuz, argi eta garbi jarrita, hiru koloretan, bere hizki txiki politaz. Esan daiteke, lapurtera (behe-nafarreraren bi aldaeren eraginekin), bizkaiera eta xibereraren klasiko nagusien joskera azken xehetasunera arte azertu zuela. Euskaltzaindiko liburutegian dago sintaxi-kaier hori, arestian esan bezala.

Sintaxiarekin batera, hiztegia ere jorratu zuen; izan ere, hiztegi bi egiten hasi zen, Axularrena eta Leizarragarena. Baina jakin zuenean, Lur argitaletxearen bitartez, Villasante eta Aresti ere horretan ari zirela, laga egin behar izan zuen. Urte batzuk geroago, kartzelatik ilkitzean, 1977ko maiatzean Bruselara igorria izan zen; orduan Lur argitaletxearen ardura hartzekoa zen, baina Euskal Iraultzarako Alderdiaren (aurrerantzean EIA) buru hautatu zuten 1977ko irailean, eta handik bosgarren urtera, Euskadiko Ezkerraren buru.

Hogei urte inguru zituela, literatura euskaraz idatziko zuela erabaki zuen. Gertaera oro etorkizunean euskaraz kontatzeko asmoa zuen. Helburu hori gogoan zuela, beste hizkuntzetako hainbat esamolde euskaraz nola adierazi behar ziren aztertzen ibili zen luzaro.

Cáceresen eta Kordoban egin zituen kartzelaldi luzeenak. Lehenengoan zegoela, euskal historia eta literaturan sakondu zuen. Gero eta gehiago in-

teresatzen zitzaion euskara eta 1973. urte bueltan, literaturan jardungo zuela eta euskara izango zuela literatura hizkuntza pentsatu zuen. Euskal filologiazko eta literaturazko lan guztiak sistematikoki irakurtzen jardun zuen. Horrela, euskal idazleak ezagutu zituen, XVI. eta XVII. mendeetan lapurteraz idatzi zutenak bereziki: Etxepare, Axular, Leizarraga eta beste. Bere idazketa-estiloa haiengandik eratorzea nahi zuen. Halaber, beste idazle batzuen lanak ere irakurri zituen, esaterako honako hauenak: Añibarrorenak, Oihenartenak, Lapeirerenak, Joanategirenak, Manezaundirenak, Ubillosenak, Juan Bautista Agirrearenak, J.-P. Arbelbiderenak, Campiónenak, Azkuere-nak, S. Altuberrenak, Larzabalenak, Lafitterenak, K. Mitxelenarenak (*Fonética histórica vasca* eta *Textos arcaicos vascos*)...

Hizkuntza literarioaren garapenean tematurik, itzulpena ezinbestekotzat jotzen zuen, eta horregatik hain zuzen, hamar liburu euskarara itzuli zituen kartzelan zegoela. Bidenabar, bi eleberri ere izkiriatu zituen. Klasikoen sintaxia aberasgarria zela uste zuen; baina horretaz gainera, euskal literaturan modan zeuden joera intimistetatik ihes egiteko ere jotzen zuen aurreko autore zaharretara. Hauek guztiak interesgarritzat eta egokitzen jotzen zituen Mariok itzulpenetarako. Baina, halere, idazle klasiko horien lanak galbahe-tik pasatu eta bazuen bakoitzari buruzko bana-banako iritzia. Adibidez, Seber Altuberen joskera ona zela zioen, baina berba egiteko, narratibarako ez ordea, akats nabarmenak zituelako haren aburuz.

Filologia Erromanikoan eta Ingeles Filologian doktorea izan zen. Lehengoan, XVIII. mendeko teatroa, Ilustrazioaren eragina eta errepublikanismoaren (kontrapisuz osaturiko sistema politiko bat lagun bakoitzaren autonomia bermatuko lukeena) oinarriak arakatu zituen. Bigarreanean, ordea, amerikar zine klasikoaren gidoiak aztertu zituen. Filosofia hutsa delakoaren lehen zikloa ere egina zuen, eta Euskal Filologia amaitzeko ere sei-zazpi ikasgai gainditzeko falta zituela joan zitzaigun. Behin baino sarriagotan itaundu nion ea tesirako gairik edo pentsatua ote zuen...

Klasikoen joskera egokiagoa zen Mariorentzat, handik urteetara hartu ziren erabakiek sortu zutenarena baino. Euskara batua, oinarritzat hartuz, gehiago ikertu behar zela esaten zidan. *Elurtzan datzaten zuhaitz enborrak* nobelan nabaria zen joskera klasikoaren eragina, baina orduko literaturan

beharrezkoa zen jendeari interesatzen zaizkion gaiak ukitzea, eta forma aldetik ere irakurgarriagoa izatea. 1936. urtera arte euskaraz idatzitako guztia irakurria zuela esaten zuen. Ikasketa literario nagusia, batez ere, 1971. eta 1974. urte bitartean egin zuen, zenbait testu euskarara itzuli zituenean. Lehen esandako moduan, bertatik konturatu zen klasikoetara jo beharraz: Leizarragaren eta Axularren ekarpenik handiena beren sintaxia zen; hiztegi aldetik ere bazuten garrantzia. Mariok ez zuen ulertzen orduko hainbat idazlek klasikoetara ez jotzeko zuten aurreiritzia.

Gure biografiatuentzat, honako hauek ziren euskararen arazoak: bate-tik, hizkuntza aurreindoeuropearra da, testuinguru kultural indoeuropearrean. Eta bestetik, hizkuntzaren barne-arazoa, bospasei euskalkitan zatikatua dagoelako. Dialektoen batasuna 1964-1968an hasi zen, arau amankomunetan oinarrituta. Mariok zioenez, euskara batuak zera ekarri zuen: idazle izan nahi zuen belaunaldi oso batek arauok bete nahirik lana egitea, eta, gainera, hori modu sortzailean bideratzea. Idazleen ardura 1960ko eta 1970eko hamarkadetan hizkuntzaren normalizazioa izan zen; lehenengo gramatikak osatuz eta gero, hizkuntzaren ariketa praktikoak diren nobelak idatziz.

Baina gramatikariek dena arautu nahi izaten dute, eta horrek literatura-ekoizpena gehiegi lotzen du. Akademian, garai batean, eztabaidan aritzen ziren Mariok aurretik ebatzita zituen gauzez, batez ere sintaxi arlokoetz. Ebazti ere, klasikoengandik ikasita egin zuen, jakina.

Hizkuntza bera normaltasunez ez irakastea eta euskal literatura arloko eskolak ez izatea oztopoa zela zioen. «Klasikoak baditugu, baina ez dira, ordea, klasikoen lanak estudiatzen», argudiatzen zuen. Haren ustez ezinbestekoa zen euskal idazle klasikoak ikastea eta lantzea.

Testuinguru hartan, euskarazko literatura gauza guztiz aseptikoa zela esaten zuen, hotza, lehorra, «andereñoen berbeta zena», eta irauli egin behar zela. Zentzu horretan, apalak izan behar genuela uste zuen, egiten zena agian ez zela oraindik «literatura», baina bidean aurrera joanez lortuko genuela... Hark esaten zuen, euskal literaturaren ikuspuntutik, harroegiak ginela: edo egundoko obra galanta egin nahia, edo bat ere ez. Lar puristak, horretan ere. Berak zioen, hirurogei urterekin egingo zuela *On Kixote Man-*

txako moduko lana, eta bien bitartean hizkuntza, gaiak, egiturak eta abar menperatuko zituela. Baina, asko emandakoa eta oraindik asko ematekoa zena gazterik joan zitzaigun, 55 urterekin. Mariok Sazarbitoria aipatzen zuen, eredu gisa afera horretan. Hala, euskal literatura «nerabeen» mundurako, barne-mundurako egiten zela esaten zuen. Baina beste mundu bat ere eraikitzeko baliatu behar zela literatura euskaraz. Horretarako, Mariok itzulpena oso lagungarria zekusan —adjektiboak lantzeko, adibidez—.

«Euskal literatura guztiz intimista izan da —zioen—. Errealitatea, erdaraz egiten da. 1970-1985. urte tartean egin zen literatura intimista izan da». Euskara pulpitueta, tabernan edaria eskatzeko, euskaraz eta euskal literaturaz hitz egiteko... erabili izan da; baina errealitatea, kanpokoa, erdarazkoa zela guztia, zioen Mariok.

Nobela intimistak subjektiboa izatetik objektiboa izatera igaro behar duela uste zuen, Faulknerren bidetik. Gure aitona-amonen literatura ezaren bila. Euskal literatura nerabeen gauza izan da, intimista, hizkuntzaren egoera erakusten duena, pentsatzeko erabiltzen dena, baina ez «adierazteko» zena. Hizkuntza egungo Euskal Herriko errealitate historikora egokitu behar da, nobela historikora jo. Proust, Kafka eta Joycek objektibotasuna eta subjektibotasuna batu egin zituzten, narrazio berean, eta horrela kontzientzia indibiduala eta errealitatea, gauza bera dira. Ez dago istorio neutrorik, denek nahi dute politika edo ideologia mota bat legitimatu. Horixe zioen.¹

Euskal literaturak, 1960ko hamarkadatik, berrikuntza guztiak nahi izan ditu bereganatu —Camus, *nouveau roman*, Lezama Limarengandik García Márquezengana...— eta hizkuntzagatik, intimismora abiatu, barne-monologora. Horregatik jo zuen Mariok Erdi Arora, eszenatoki neutralera, lapurtera klasikoa egokia eta normala izan zitekeen garaira, alegia.

Euskarazko sorkuntzak duen garrantzia ez zela ikusten esaten zuen. Hizkuntzak aurrera egin dezan, ehunka lan eta zinema-gidoi idatzi behar dira. Ez da nahikoa nobelak eta gidoiak itzultzea. Euskal literaturarik ez badago, ez dago euskal zinerik ere, eta zinemaren arazo nagusia ez da bere egitura,

¹ *La lucha de clases en Euskadi, 1939-1980* (Hordago, 1980: 11).

aurretiko oinarri literario eza baino. Gaelikoak Irlandan ofizialtasuna lortu zuen, baina ez zegoen hizkuntza horretan literatura-sorkuntzarik. Latina eta grekoa bezala, gaelikoa funtzionarioek ikasi behar zuten zerbait zen. Eta horrela ez dago berbetari bizirik eusterik.

Euskara, alor guztietan, gaztelaniaren mailan jarri behar zela zioen Mariok. Literatura mailan hori lortuko balitz, euskararen eta Euskal Herriaren arrakastarako izango litzateke. Literatura, hizkuntza-politikatik desberdindu egin behar da eta premia politikotik bereiztu. Literatura politikaren menpe balego, politikaren kalterako litzateke, eta gainera politikak kaltea eragin liezaioke ostean literaturari ere.

Onartu behar da, euskal literaturak aldaketa izan duela azken urteotan; lehen gramatikarien idazkera zen euskara batua, eta normalizazioaren arduraz zeukaten. Haien erreleboa, euskara hizkuntza literarioa legez darabilten idazleak dira. Gramatika aldetik, euskara batua sortu zen, baina Mariok esandakoaren harira, ondoren euskara batua «apurtu» egin beharko genuke, hizkuntza literarioa aterako bada...

Bere idazkeran apurketa hori gauzatu nahi izan zuen Mariok. Euskara klasikoak interesa sortzen zion iradokitzen duenagatik. Euskalkiek bezala. Idazten zituen edukiak berak euskalki bat edo bestea erabiltzera zeraman. Aseptikoa zeritzon euskara batuari, horregatik euskara klasikoa eta ahozkoa sartu, uztartu nahi izaten zituen.

Hala ere, eta Iparraldeko idazle klasikoekiko zuen lilurarekin batera, onartzen zuen gutariko bakoitzak beste euskalkiak ezagutzeko balio izan zuela euskara batuak eta aintzat ere hartzen zuen. Euskara batuaren zabal-kundean Gabriel Arestiren izena goraiatu zuen.

3. **Marioren obra euskaraz**

Garai bi bereizi behar lirateke Onaindiaren euskarazko lanei dagokienez: batetik, kartzelako urteak, 1969tik 1977ra bitartean, eta horren barruan bereziki 1973-1977 epea; eta gero, bigarren sasoia, 80ko hamarkada, 1983. urtetik 1990. urtera doana.

A) 1973-1977. Hamar itzulpen egin zituen kartzelan zegoela: lau Marxen lanenak, bat Althuserrera, beste bat Brechtena, teatroaren gainekoa; eta Vachet autore kanadarraren *Ideologia liberala* ere itzuli zuen (zeinarekin kontaktatu nuen liburu honen ediziorako, eta oraintsu zendu den...). Hain zuzen ere, Mariok itzulpena egin eta 30 urtera lan horretarako hitzaurre labur bat egin zuen, Mario jada joana zela. Stiehlerren Hegeli buruzko liburua ere itzuli zuen; Fisher austriarrarengan ere arreta jarri zuen, batik bat geroago eurokomunismoaren «aitabitxia»-edo izango zenaren *Artista eta bere garaia* lana euskaratu zuelako. Frantzia medikuntzaz egin zen lan bat ere euskaratu zuen. Esango nuke, oro har joera heterodoxoko egileak hautatu zituela itzulpenak egiteko orduan.

Eta nobela bi ere idatzi zituen lehen garai honetan, eta giltzapean gorde ere bai...: *Elurtzan datzaten zuhaitz enborrak* izenekoa lehena, eta bigarrena, aldiz, Bilboko Aurrezki Kutxa Munizipala zenak antolatutako sari batera aurkeztu ostean galdu zena, *Ex gaztanberak hezurrik* izenekoa. Bide batez, esan dezadan Jean Mixel Bedaxagar kantari xiberotarra eta laguna dudana-
ren arabera, kantore horretako hitzak gaizki direla, «ez kanaberak hezurrik» behar lukeela. Aurrezki Kutxa izandakoaren eraikinean lan horren bila ibili nintzen, baina uholdeek eginiko kalteaz beheko sotoan zeukaten guzia hondatu egin omen zitzaie la esan zidaten. Handik urte batzuetara, Andres Urrutia egun euskaltzainburu denak esan zidan holako literatura-sariatatik kopia bat Euskaltzaindira igortzea aski normala zela eta balitekeela, etxean, katalogazio-lanak bukatzerako, hor nonbait agertzea ere.

B) 1983-1990. Kartzelaldia atzean utzita, kalera irtendakoan, politikaz izkiriatu zuen, bereziki 1977tik 1983ra bitartean, hau da, EIAren idazkari nagusi izandako urteetan. Gero, sei eleberri eta ipuin-liburua idatzi zituen Mariok, 1980ko hamarkadan, 1983tik 1990era doan urte-epetan. Baita komiki-gidoi bat ere —Jon Juaristirekin batera—. Eta gazteentzat, lau itzulpen ere egin zituen sasoi honetan: komiki bi, nobela bat eta ipuin-liburu bat.

Haren eleberrietan antzeko gaiak ageri dira beti: pertsona edo gizakiaren askatasuna eta askatasun hori lortzeko instituzio edo boterearen aurkako borroka.

Hala-nola:

- *Elurtzan datzaten zuhaitz enborrak*. (Preso baten askatzeaz ari da).
- *Grand Placen aurkituko gara*. (Neska baten liberazioari buruzkoa; bere buruaren jabe izatera helduko da, bera itotzen duten instituzioekin etenez).
- *Gilen Garateako batxilerra*. (Argi eta garbi, nobela inizatikoa. Gizon baten izaera nola garatzen den, maitasunari esker...).
- *Del Rinconen motorra*. (Etorkin baten ibilerak, marjinaziotik irten nahirik).
- *Ola garroa*. (Preso baten ihesa).
- *Gela debekatua*. (Emazte batek senarraren munduaren menpetik irte-teko asmoa erakutsiko du).

Ipuin-liburuak, *Gau-ipuinak* izenburua du. Bost ipuin surrealistaz osatua; ametsak edo errealitatea diren argi ez dago...

Bigarren garai horretako azken lau itzulpenak, hauexek dira:

- Judith Kerren *Eta Hitlerrek untxi arrosa lapurtu zuenean*, non autoreak bere umetako bizia, autobiografia, kontatzen duen naziengandik ihesi.
- Bestalde, H.H. Munro *Saki* autore ingelesaren ipuinak itzuli zituen, *Bakerako jostailuak eta beste istorioak* lanetik.
- Itzultitako komikiak, *Lope Agirrekoa* bata, eta *Ateak zabaldu*. (*Euskal Panpako kronikak*) bestea. Biotan, euskaldunak Ameriketara nola ibili ziren, zelako bizimodua zeukaten kontatu zuen.

C) 1990etik aitzina, bereziki zinema-kontuetan jardun zuen lanean Mariok. Esan behar da Frank Daniels izeneko txekiar zinema-zuzendari eta -gidoigileari segitu ziola Europan zehar, berorren hitzaldiak eta kurtsoak entzuten eta ikasten. Horren ondorioz, Madrileko Unibertsitate Autonomoan hasi zen gero Mario gidoigintza-eskolak ematen. Hura zen Espainian horrelako ikastaldia antolatzen zen estreinako aldia. Mariorekin batera Jose Luis Borau aritu zen irakasle, eta geroago, nahiz eta ez hain sarri, baita Mario Camus eta Carlos Saura ere. Ikasleetan, bi aipatzekotan, Ángeles González Sinde eta Tricicleko Paco Mir izan zituen. Zinema-gidoigintzari lotutako fundazioa sortu zuten, *Viridiana* izenekoak. Aldizkari bat ere argitaratu zuten,

eta han, Madrilen, makina bat zine-kritika karrikaratu zituen Mariok aldi hartan. Baten bat hemen ere bai, Euskal Herrian, eta euskaraz.

Horretaz landa, Gasteizko Unibertsitatean ziklo arturikoaz literatura-klaseak eman zituen.

Baina, salbuespenik gabe, garai orotan, ez zion prentsan politikaz idazteari utzi. Halaber, hainbat liburutarako kolaborazioak egin zituen (hitzau-reak, atalak, artikuluak...). Bizitzan zehar idatzitako 250 artikulua ingurutik, % 15 bat euskaraz idatzi zituen, eta euroatik, 31 *Egunkarian* argitaratu. Liburuei dagokienez, arestian esan dugun legez, gaztelaniaz 8 eta euskaraz 23 liburu atondu zituen.

4. Literatura ikuspegiak: ezagututako autoreak

Mariok idatzitako literatura liburuek bi iturburu dituzte: batetik, hizkuntza literarioa euskaraz sortu nahia; eta bestetik, bizitzatik eta literaturatik ikasitakoaren adierazpena da haren sorkuntza-lana. Irakurleengan sentimenduak piztea interesatzen zitzaion, eta horretarako, nahitaezkoa da norberak sentimendu horietatik igarota egotea.

Gauza asko bizi izan zituen eta horietaz idazteko deliberoa hartua zuen. «Gauzak» gertatu ahala, hausnartzen hasten zen, haiei buruz idazteak zer joko emango ote zuen aztarrika bere artean; eta zenbait gauza asmatu ere egiten zituen... Txikitatik izan zuen joera hori. Istorioak sortu egiten zituen —kotxean zihoala, edozein tokitan— edota egoera berrien bila ibiltzen zen, gero haietaz idatzi ahal izateko. Xehetasunei arreta handia jartzen zien, gero bizi izandakoa zehatz-mehatz deskribatzeko. Hala ere, ez zuen literatura bere munduaren erdigune bakartzat hartzen. Beste alor batzuk ere landu zituen; puntu horretan loturarik gabeko idazlea izan zen beti. Akaso, horregatik gustukoak zituen amerikar idazleak, gerra-garaian Europara etorri zirenak, bereziki. Ikusitakoaz idatzi zuten. Ikusitakoaz idaztea zaila izaten da, eta asmatzea, gehiago. Idazlea izateak bizitzeko era bat dakar, Marioren ustez. Idazlea denak ezin die egoera askori edo sentimenduei ihes egiten utzi behar. Gero, idazteko, horietatik aprobeztatu, «edan» egin behar duelako idazleak. Baina, istorioak kontatzen ere jakin behar zela zioen.

Bidaia asko egindakoa zen, toki askotatik ibilitakoa, eta lagun asko ezagututakoa ere bai, izaera askotarikoak. Euskarazko idazle mordoa ezagutu zuela esango nuke eta, horien artean, aski ezagunak diren batzuk nabarmenduko nituzke. Gazte-gaztetatik Gabriel Aresti ezaguna bazuen ere, kartzelatik atera eta laster beste idazle askorekin harremanetan hasi zen; gehienbat Arestiren ingurumarian ibilitakoak ziren haiek, eta Enrike Villarrek zuzentzen zuen Lur argitaletxearekin zerikusia zutenak ere bai. Hona hemen izen batzuk: Ramon Saizarbitoria, Arantxa Urretabizkaia, Ibon Sarasola, Luis Haranburu Altuna, Xabier Kintana eta Xabier Gereño.

Edo horien aurreko belaunaldiko batzuk, hala nola, Juan San Martín, Federico Krutwig, Txillardegi eta Anjel Lertxundirekin ere hartu-emanak izan zituen eta, halaber, Pott Banda izan zenaren partaideekin: Jon Juaristi, Bernardo Atxaga, Joxemari Iturralde *Jimu* eta Manu Ertzillarekin —*Grand Placen aurkituko gara* liburuaren aurkezpenean lagundu zion horrek Bilboko Herriak liburu-dendan—. Hurrengo edo ia belaunaldi bereko beste idazle batzuekin ere ezaupide handia zuen, izen batzuk aipatze aldera, Felipe Juaristi, Patziku Perurena, Mikel Hernández Abaitua, Tere Irastorza... ekar ditzagun, edo gazteagoetan, Iván Igartua, kasurako. Aipatutako idazleez gainera, beste batzuekin ere harremanak izan zituen, baina izen horiek literatura-munduari zion estimaren adierazgarria erakusteko nahiko direlakoan nago.

Espainiako literaturagileekin ere izan zuen ezaupidea. Bat aipatzekotan, Juan Benet. Benetek —gaztelaniazko literaturaren berritzaile nagusienetakoa zenak— idatzitako *Herrumbrosas lanzas* saileko hirugarren liburua, Mariok aurkeztu zion Madrilen 1986an. Edo Javier Marías, Soledad Puértolas, Juan García Hortelano, Luis Mateo Díez, Álvaro Pombo... idazleak ere hurbilekoak zituen. Galegozko literaturaren ordezkariak ziren Manuel Rivas, Suso del Toro eta Antón Granderekin ere hartu-emanak izan zituen, baita katalanekin ere —Montserrat Roig, Valentín Puigekin...—; eta idazle asturiarrak ere ezagutu zituen Verinesen egiten ziren topaketetan.

5. Idazte-moldea eta -teknika

Batez beste, astean lau liburu irakurtzen zituela zioen. Baina gogoan dut, batean nola komentatu zidan egunean liburu bat irakurtzen zuela. Uste dut, 1985. eta 1988. urte bitartean izango zela, idazkari nagusi izateari utzi zionean. Berezkoak zituen irakurtzeko erraztasuna eta zaletasuna. Lo gutxi egitekoa izateaz aparte. Egunean bost bat orduan lo eginda nahikoa zuen. Eta gaua heltzen zenean —beste onaindiatar asko legez— ez zen logura izaten. Galizian, horregatik, esaten zioten deituraz «Onai-noche» izan beharko lukeela, «Onain-día» izan beharrean.

Nobela bat izkiriatzeko, hurrengo patroï honi jarraitzen zion: gai bati buruz irakurri ahal zuen guztia irakurri, hilabeteetan. Gero, behin mamia zuela, idazten hasten zen, jo eta su, egunean 10 edo 40 orrialde eginik. Eta azkenean, testu osoa orraztu.

Hizkuntzekiko interes handia zuen. Kartzelan zegoela, hamabi hizkuntza inguru estudiatzen eta aztertzen saiatu zen: euskara, ingelesa, gaztelania, frantsesa, alemana, grekoa, hungariera, latina, okzitania, galegoa/portugesa, italiera...

Zer idatzi nahi zuen bazekien, jakin, literatura-ideiak argi zituen. Eta argi ere azaltzen zituen sortutako «munduen» pentsaerak eta azalpenak, ezau-garri biri jarraituz; bateko, lanei kutsu zaharkitua eman nahi izateak —klasikoak izan zituelako maisu— zuzentzen zuen haren lana eta besteko, euskal narratibagintzaren hutsuneen kezka betetzen saiatu beharrak. Horrez gain, sintaxia ondo menderatzen zuen eta istorioak kontatzen bazekien.

Cáceresen isolaturik zeuden Mario bera, Teo Uriarte eta Jose Luis Zalbide. Barruan bizi zuten egoerak ez zuen kanpokoarekin zerikusi handirik... Horregatik, Kafka zuen Mariok arazoak planteatzeko autore egokitzat, problematikagatik zein hizkuntza klasikoagatik, hark aleman klasikoaz idazten zuelako.

Narratiba berriaz, ukitu esperimentalekoaz, gerruntzerik gabekoaz ere pentsatzen zuen, bere fantasiekin beteriko mundu literarioa eraiki nahirik, literaturaz maitemindurik zegoelako... Idazlearentzat estiloa planteatzea, «traizio kulturala» planteatzea dela esaten zuen Mariok. Irakurlearen kon-

plizitatea bilatu behar du erkide duten erreferentzia kulturalaren bitartez. Baina literatura denbora-pasa emandako unetzat jotzen zuen, idatziz betetzen den afiziotzat. Sakontasunaren eta esentziaren transzendentzia eman nahia ekintza literarioaren mugetatik irtetea zela uste zuen.

Beragan eragina izan zuten autoreez mintzatzerakoan, arestian esan bezala, kontuan hartu behar da asko eta denetarik irakurri zuela. Cácereseko zuzendariak senideei aitortu zien bisitetariko batean, harriturik zegoela hirurek irakurritako guztiarekin. Hiru mila liburutik gora lau urtean. Idazle baten ekoizpena irakurtzeko zuen modua erabatekoa zen. Hau da: halako egile baten lan bat irakurri eta gustukoa bazuen, beraren lan guztiak irakurtzen zituen Mariok, eta baita hartaz zegoen guztia ere.

6. Hizkuntzaren kontzientzia, politika eta itzulpena

Euskararen munduan egin zituen ikerketek ondorio bitxi batera eramán zuten, oroitzapenen lehen liburukian (513. orrialdean) dioen bezala. Alegia, eskema estalinistak, eta orokorrean marxistak ere, nazioaz zioena —kontzientzia zuen etnia zela— ez zela egia. Aitzitik, euskaldunok aranismoaren aurretik bagenuela kontzientzia. Ildo horretatik, aztertzen zituen autoreek, euren joskeran malgutasuna eta dotoretasuna erabiltzen zutenek, bazuten hizkuntza-komunitate baten partaide izatearen kontzientzia argia. Gainera, Arana Goiriren eragina euskal kulturán ttipiagoa eta negatiboagoa zen, Leizarragaren edo Axularren eraginaren aldean.

Behin batean, Mariok amamak irakurtzen zuen otoitz-liburu zaharra eskatu zien etxekoei. *Cristoren pasiñoia* (1902) —300 orrialde ingurukoa— delako harek Axularrenaren moduko prosa zuen. Aldi luzeak, perpaus elkartuak zerizkion testuari askatasun osoz. Diferentzia bakarra, bizkaieraz zeudela esaldiok, baina ez zuten Marioren iritzia aldatu, halere. Idazle klasiko horiek eta beste batzuek —Larramendik, Etxeberri Sarakoak, Errok, Astarloak, Novia Salcedok eta abarrek— ondorio batera eramán zuten gure Mario: nazioaren eraikuntza ez zela eskema marxistak eta gramsciarrak esandako legez, langileriak eta horren aliatuek, eta aurrerago burgesiak eta burgesiaren aliatuek, hau da, subjektuak —historiaren protagonistek eta

horren aliatuek— sortua izan. Alderantziz, arau batzuk onartzen zituzten lehiakideen batuketa arraro batek sortua zela nazioa, nahiz eta haiek beti borrokan ibili. Autore horiek guztiek euren burua euskalduntzat zuten, eta besteek ere halakotzat zuten, nahiz eta argi eta garbi euren burua kalbinista, katoliko edota Salamancako neoeskolastikotzat jo.

Garrantzitsuena ez zen euskaldunek euren hizkuntzaren balio politikoaren kontzientzia hartu izana (inguruko hizkuntzekiko berezitasuna, herri berezia sortzea, eta horregatik, autogobernurako instituzioak —foru-sistemakoak— sortu izana), ideologia desberdinekoek euren ideiak elkarri adierazteko euskara erabili izana baino.

Leizarragak eta Axularrek hizkuntzarekiko zuten maitasunagatik idatzi zuten, baina ez horregatik soilik, baita euskaldunak euren doktrinetera erakartzeko ere. Hartara, Marxen testuak euskarara itzuli behar ziren, zituen politikazko ideiak ulertzeko; ez ekonomiara zuzenduta, ezpada gizarte zehaztetara begira baino.

Gabriel Arestiren merituetariko bat, dio Mariok, «erdarazko» euskal poeta estimatuenetarikoen —Gabriel Zelaia edota Blas de Otero diren bezala— euskal kulturaren artean egotea da. Bera da zubi hori, euskaltasunaren eta ezkerreko pentsamendu eta kulturen artekoa. Borroka hori, 1960ko eta 1970eko hamarkadetan mugimendu nazionalistaren baitan egon zen liskararen sinboloa da.

Bestalde, oroitzapenen bigarren liburukian, Leioan egin zen euskarari buruzko nazioarteko batzar batean, Mariok kontatu zuen, nola kartzelan zegoela harako liburuak lortzen zizkietenak han zeudela. Hau da, Juanito San Martin eta Mitxelena. Baina azken horrek ihes egiten zion. Ez zuen Mariorekin egoteko gogorik edo. Txillardegiri ikusi zuen eta kasurik egingo ote zion zalantza egin zuen... Eta pentsatu zuen, haren nobela existentzialistek —1950eko hamarkadan idatzi zituen haiek— zelako eragin positiboa izan zuten beragan. Halere, 1960. urtean, militarismoari beste intelektual batzuek eginiko kritika zuzenari —Patxi Iturriozek 1966an eta Patxo Unzuetak 1970an—, erantzunik ematen ez zuela jakin zeritzon Mariok, beste biek jakin ez zuten bezala. Baina, Txillardegiri buruz hori pentsatu arren, uste zuen, Txillardegiren lanak berriro irakurtzea merezi zuela, eta politiko-

ki, marxismo-leninismoari egiten zion kritika eta sozialismo humanistaren alde lerratu izana txalagarria iruditzen zitzaion. Hausnarketa horietan zebilela, Txillardegi hurbildu zitzaion eta eskua eman zion.

Atal hau bukatzeko, aipatu nahi nuke Mariok kartzelatik gurasoenera bidalitako gutun batean dioena. Xabier Amurizak ekonomiari buruz itzultitako liburu bat Marioren eskuetara heldu zen, eta hark itzultze-lan horretan erabili zuen estiloarekin pozik agertu zen Onaindia, 1545. urtearen osteko eredua —bere hitzetan— erabili zuelako, eta ez Azkue-Aranarena.

I. ERANSKINA

Marioren literatura-lanak: nobelak eta ipuinak

Elurtzan datzaten zuhaitz enborrak (1973; 1977an argitaratua)

Kartzelara agertu den mutil bat erotzen hasita dago, eta Mariok haren zoratzte-prozesua hurretik aztertuko du, Kafkaren testuen estiloari jarraituz. Dinamismo handiko pertsonaia da, ero bat. Izenburua ere, Kafkaren *Kondena* izeneko narrazio-bildumaren ipuin batetik hartu zuen, oso poetikoa iruditzen zitzaiolako: enborrak, elurra, zuhaitza...

Liburu honetarako, oinarrizko iturria du Fischerren liburu bat, *Artista eta bere garaia*. Mariok berak euskaratu zuen liburu hori, eta argi dago berarengan eragin handia izan zuela, funtsezkoa izan zen. Errealismo sozialistaren kontrako tesia defenditzen zuen, artea «beste zeozer» zela azpimarratu. Ez da errealitate objektiboa garrantzitsua, gitariko bakoitzak errealitatea nola bizi dugun baino.

Elurtzan datzaten zuhaitz enborrak nobelaren tesi nagusia da, errealitatea menderatu ezina dela, ezagutzen ez delako. Inoiz irakurri dut Marioren oharren batean, Txillardegiren literaturaren parodia egin nahi izan zuela, edo haren liburuetan agertzen ziren pertsonaia sartzearekiko ero bat kontrajarri. Oteizaren aitona bien teoriarik oinarritua dago. Jon pertsonaiak Txillardegiren hizkuntzaren modukoa darabil, eta Len delako eroak kortserik gabeko hizkera. Bi subjektuek bizitzaz bi ikuspegi desberdin dituzte eta aurrez aurre daude Lukácsen berezitasunaren espazioan.

Izenordea erabiliz sinatu zuen, Jon Lariz. Haren aita jaio zen Gizaburua-gako okindegiak Lariz Oleta zuen izena, eta handixik hartu zuen izengoitia. Geroago, behin bakarrik erabili zuen, *Oh Euzkadi!* izeneko aldizkariaren hamaseigarren —eta azken— alean argitaratutako lanean, *Nola akatu erlijioa behin betikoz: monoteista purtzil baten erreflexio teologikoak* izenpetzera-koan. Kafka izen arrunta bazen, Lariz ere hala da, zioen. Eta klandestinitateko arrazoiengatik ere erabili omen zuen izenorde hori. Inoiz esan zidan, bera politikara dedikatzen zen idazlea zela, eta Lariz izenaz sistematikoki sinaturik, literatura mespretxatu egingo lukeela.

Liburuak onespren eskasa izan zuen argitaratu zenean 1977an —nahiz eta 1973an idatzia izan—. Kritika gutxi, Sarasolaren, Saizarbitoriaren eta Ruiz Balerdirenak soilik. Kalte egin zion gainerako idazleen isiltasun horrek; idazteko, konfiantza galdu zuen bere buruaz. Hori entzun nionean, liburu bat ateratzen zuen bakoitzean eta joan zitzaigun arte, apal-apalik, neure iritzia agertzen nion, berorren autoestimua sendotu guran.

Ez gaztanberak hezurrik (1975; argitaratu bakoa)

Zuberoako Bereterretxeren kantore edo baladaren «Haltzak ez dü bihoztik / ez gaztanberak hezurrik» sarrera-hitzetatik hartua da izenburua. Bigarren lerroa da, tituluaren ostean datorrena.² Hego Amerikako literatura politiko barrokoaren bidetik eginiko nobela dugu *Ez gaztanberak hezurrik*, garai haietan García Márquezen lanak gogotik irakurtzen ari zen aldian. Hizkuntza aldetik, klasikotasuna barra-barra ageri da; esaldi luzez beterik dago. XVIII. mendeko euskaraz idatzi nahi izan zuen.

Mariok esana da, Espainiako trantsizioa eta Euskadin egongo zen erregimen politikoa ulertzeko taxutu zuela. Hau da, ideologia-arazoak oraindik ere konpondu gabe zeuzkan 1936ko gatazka-egoeraren jarraipentzat har liteke. Arazo horiek azalera ekartzeko idatzi ei zuen.

Aurrezki Kutxak —Caja de Ahorros Vizcaína zenak— eratutako literatura-sariketa batera aurkeztu zuen eleberria, baina galdu egin zen kopia bakarra.³

² Idazlanaren hasieran esan dudan moduan, Jean Mixel Bedaxagar kantari xiberotarrak esanda dakit, baladaren jatorrizko testuak «ez kanaberak hezurrik» dakarrela, baina aldatuta dagoela...

³ Lehen ere esana dut, orain dela hainbat urte, Aurrezki Kutxaren eraikinean bazterrak miatzen ibili nintzela, non edo nondik azalduko ote zitzaigun esperantzan...

Grand Placen aurkituko gara (1982; 1983an argitaratua)

Bere lehen nobelatzat jotzen zuen. Aurreko biak saioak zirela zioen. Kartzela-denboran bazuen pentsatua lan hau. Derrigor idatzi beharra zuen. Ez da autobiografikoa, baina bere moduko idazle batek, esan nahi baita berak bizi izandakoa ondo ezagutzen zuen batek, egin behar zuen eleberri hori. Hasieran, titulua, *Penelope* jartzeko asmoa zuen, Ulisesen antzera, emakumea senarrari itxaroten egon zelako, zortzi urte kartzelan eginda... Zelanbait esateko, heroia, Ulises barik, emaztea zen.

Hiru plano daude liburuan. Batetik, gizonaren begira dagoen emakumeak idazten dion gutuna: urte horiei buruz hausnar egin du, nolako gizona aurkituko ote duen, bion alaba zelan hartuko duen, eta asko lagundu dion lagun baten berri ere eman dio gutun horretan. Epistola, teknika egokia da garapena adierazteko. Bestetik, Grand Placen zain dagoen kaleratu berri den gizona. Azkenik, Grand Place plazaren beraren deskripzioa.

Belaunaldi baten joan-etorria jaso nahi izan zuela esaten zuen Mariok. Beste izenburu bat ere jartzekotan egon zen: *Belaunaldi zurtza*. Haren belaunaldiari jazotakoa ezin zen «soziologikoki» kontatu, nobela baten bitartez ez bazen. Eta hartu behar zuen ikuspuntuak ez-zuzena izan behar zuen, zeharkakoa, emakume batek kontatua.

Lehen lanean, *Elhurtzan datzaten zuhaitz enborrak* eleberrian, ez zen emakumerik agertzen, edo azalduta ere, bigarren mailan. Oraingo nobela honean, emakumea dugu pertsonaiarik garrantzitsuena. Sentsibilitatea erakusten du emakumeak. Gizonoi oso zaila egiten ei zaiguna. Eleberri hori idazteko, urtebetez idazle emakumeezkoen lanak irakurtzen jardun zuen. Hala nola, Virginia Woolf, Doris Lessing, Simone de Beauvoire... emakume-idazle handien obrak, eta gehien irakatsi omen zionarenak, Mercé Rodoredaren liburuak. Rodoredak xehetasunak oso ongi lantzen zituen, idazle gizonezkoen abstrakzioaren aldean.

Neure ustez, 1982an izkiriaturako nobela horretan, dagoeneko heterodoxiarako joera erakusten du. Aurreko urteetan bizi izandako ortodoxia aldatu nahi balu legez, lehengoa utzita. Bizitza indibidualaz ere mintzo da, hura aldarrikatuz. Autokritikarako gogoia nabari zaio. «Erakundean» zertarako

sartu ere aipatzen du. Grand Place deskribatzen duenean, etakide izandako gida turistikoa mintzo da, eta pozik dago aitaren tailerra utzi izanaz eta Brusela kosmopolitan ibiltzeaz.

1983ko apirilaren 22an Ramon Saizarbitoriak aurkeztu zuen *Grand Placen aurkituko gara*, Donostiako Bilintx liburu-dendan, Luis Haranburu Altuna editoreak sarrera egin ostean. Manu Ertzillak Bilboko Herriak liburu-dendan aurkeztu zuen, eta gero garai bateko Joker kafetegian afaldu genuen eta afa-lostean goizaldera arte tabernaz taberna ibili ginen Mario, Jon Juaristi eta Manu biok. Azkenean, autoraino lagundu nion eta Gasteizera abiatu zen.

Liburuaren azalak ez zuen esanahi berezirik, baina asko gustatzen zitzaion Mariori. Jon Juaristik itzuli zuen gaztelaniara, *Grand Place* izenburuarekin.

Gau-ipuinak (1983)

Narrazio surrealistikak dira eta irakurleak ez daki ametsak irakurtzen ari ote den, edo ez. Zinema amerikarraren eragina dute. Pertsonaiak era guztietakoak erabili nahi izan zituen. Eleberri horretan, Frantziako literatura-
ren eraginez, denak katedratikoak dira, eta ikuspegi intimista eta psikologi-
koa agertzen da. Amerikarretan, ostera, Faulknerren pertsonaietan bezala,
laborariak, beltzak, askozaz jende herrikoiagoa ageri da. Faulkner, Dos Pas-
sos, Hemingway eta horien eragina aitortzen zuen Mariok. Hirietako per-
tsonaiak, eguneroko problematika batean atera gabe bizi direnak dira. Dena
dela, Hemingway gehiago interesatzen zitzaion pertsona gisa, idazle moduan
baino.

Gilen Garateako batxilerra (1984)

Durangon 1443an sortu zen Fray Alonso de Mella heretikoak eragindako egoera dela eta, Erroman dauden kardinal bik tenplarioen azpilana dela pentsatzen dute eta hori jakiteko, gazte bat bidaltzen dute, espioi, han ger-tatutakoa ikertzera.

Gilen, kardinal baten senidea da. Umetan Lekeition eta Durangon bizi izandakoa zen. Frantziskotarra zen, eta Italian uste dute, heresia gehienak San Frantziskoren obra sakon eta erradikala irakurtzetik datozela. Gai hori, U. Ecoren *Arrosaren izenean* ere agertzen da.

Gero, Granadara doa tenplarioen mairuekiko nolabaiteko harremanak argitzeko asmoz. Ondoren, atzera Euskal Herrira dator, «zaldun ibiltarien» gisara. Neska judu batekin maiteminduko da (horrela maitasun-nobela bihurtuta *Gilen Garateako batxilerra*). Pertsonaia aldatu egingo da, baina ez zaldun-eleberrietako pertsonaien modura, non garapenik izaten ez duten. Hasieran, «zaldunen» nobela egiteko asmoa bazuen ere, azkenean nobela «pikareskoa» idatzi zuen. Garai hartako egitura tipikoa zuen: zerbaiten bila joan, eta aurkitu edo ez, aldatu egingo da pertsonaia. Neska judua ere sarritan ageriko da, *Ivanhoen* Rebecca bezala. Walter Scotten eragina zuela onartzen zuen berak.

Protagonista pikaro goliardoa da, eta idazleak ironiaz eta distantzia hartuz deskribatuko du. Ezin da abangoardiarik egon, aurretik literatura jasekoa ez badago. Hala, Mario narrazio-lengoaia propioa bilatzen ari da nobela historikotik gertu, Marguerite Yourcenarren edo Robert Gravesen ildotik.

XIII. eta XIV. mendeetako testu arturiko klasikoen egiturari segitzen dio nobela honek, bereziki Tolkienek aurkitu eta 1955ean argitaratutako *Sir Gawain eta Zaldun Berdearen* egiturari.

Egungo nobela egin nahi izan zuen, eta era berean zaldun-nobelen parodia izango zena. Baina, nola euskaraz genero horretako lanik ez zegoen, hizkera erromantikoa sortzen saiatu zen, eta horrela, lan horietan erabilitako hizkerari (*briosos corceles, ojos de lapislázuli, manos de alabastro...*) barre egin. Hizkera erromantikoa taxutzen den heinean —ez baitzegoen ordura arte—, hartaz trufa egin.

Ganboatar eta oinaztarren tartean heretikoak ageri dira. Ziklo arturikotik eta Britainiako kondaira eta kroniketarik harturiko sinbologia darabil. Garai berezia izan zen. Zazpi urtean, Durangoko heresia gertatu zen, laborarien matxinada jauntxoan soldaduen kontra altxatu zen, eta handik gutxira foruak idatzi ziren, non denak aitoren semeak izango diren. Mariok esaten zuen Durangoko inguru horretan errealismo magikoa egiteko aukera handia zegoela, bertako fantasiarako joera berezkoa kontuan izanik. Gaztelaniazko bertsioan —Jon Juaristik itzulia, *La tau y el caldero* izenez— Abadinoko udal-armarria ageri da azalean, honako zeinu hauekin: tenplarioen erromes-maskorrarekin eta Grialaren zeinua den pertzarekin.

Europar, urte horietan, arazo eta zailtasun asko zeuden laborarien artean, munduaren kontzepzio berriak ekarri zituen aldaketak, iraultzak, hamarrenak, juduen eta heretikoek kontrako jazarpenak... Horiek guztiak garai horietan jazotakoak dira. Sasoi hartan, XV. mendean, protestanteen Erreforma zetorren, eta berarekin europar modernotasuna; paralelismoa egin daiteke orduko egoeraren eta ezkerak 80ko hamarkadan bizi izan zuen kinkaren artean. Durangoko heretikoek, Europako beste toki batzuetan legez, «helburuen» afera mahaigaineratu zuten lehenengoz. Ez salbazioa lortzeko metodoak, ezpada salbazioa bera, hau da, iraultza.

Garaiko berreraiketa literarioa edo hizkuntzazkoa erdietsi nahi zuen Mariok. Pertsonaiei une hartako ideologia eta estiloa ematen saiatu zen. Hizkuntzarekin eginiko ahaleginaz gain, nobela «bisuala» sortzea zuen xede. Euskal eta europar historia, kulturaren eta literaturaren ikerketa sakona egin zuela esaten zuen. Nerabeentzako literatura errealista albo batera laga, eta mundu fantastikoa sortu zuen.

XV. mendeko hizkuntza erromantikoa asmatu nahian jardun zuen. Etxepareren obran oinarritu zen gehienbat. Kontzesioak egin bazituen ere, orduko moduko hizkera birsortzen saiatu zen eta Erdi Aroko kronista balitz bezala idatzi zuen. Irun Hiria saria jaso zuen 1983an.

Erdi Aroan egiten zuten moduan, literatura oso errealista izan arren, intertestualitate mordoa erabiltzen zuten. Gauzak esateko orduan, klasikoek ahotan jartzen zituzten adierazpenok, Mariok berak zioenez. Ereduak, Kintiliano eta Zizeron ziren. Hark, Aristoteles, Galeno, Heraklito eta Katon aipatu zituen. Euskal Herria, XV. eta XVI. mendeetan, Europari oso loturik zegoen. Horregatik, eskolastikoen esentzia hartzen saiatu zen eta Tabirako heretikoek txostena prestatu. Erdi Aroko ipuin bat idatzi gura izan zuen.

Lan hori idazten zebilela, kantu gregorianoa entzuterara joaten zen Gasteizko eliza batera, esku artean zuen zeregina girotze aldera. Eleberria idatzi eta gero, orrazketa-lanak Tunezen egin zituen, hara oporretara joanik.

Lanaren bigarren zatia idazteko asmoa izan zuen —«hau nire *Tormesko mutila* da eta bigarrena, *On Kixote* izango da», zioen—, baina azkenean, beste egitasmo batzuetan murgildu zen eta bigarren zati hura burutu gabe geratu zen.

Del Rinconen motorra (1985)

Laburra da, baina polita. Galiziar etorkin bat Gernikan kokatzen du, hau da, ez baserri-giro hutsean, ezta hiri-giro garbian ere, tarteko batean baino.

Eleberrian ageri den pilotaria, Mariok esan zidanez, gure gurasoen lehen-gusua eta bere garaiko aurrelaririk onena ei zen Dionisio Onaindiarengan oinarrituta dago. Pilota gaztetan lagata, bere anaia Seberinorekin —Espainiako Borroka Askeko txapelduna izan zenarekin— bizi zen; txakurrak hartu eta mendira jotzea zuen afizio printzipalena. Marjinazio edo bazterketa erakusten du. Aurrekoetan erabilitako hizkera klasikoaren aztarnarik ez da hemen, estilo «kaletarragoaren» mesedetan. Arrazismoa da gai nagusi, integrazio-arazoa dago.

Olagarroa (1987)

Preso komunen kartzela barruan gertatzen da istorioa. Protagonistari, Gerardori, lagunekin lapurreta egin eta gero, zigorra emango diote eta kartzelara bidali. Zazpi urtean egon behar izango du barruan. Laster irten behar luke, baina lagunak diru asko ordainduta, bera baino lehenago, atera dira. Isabel eraman dute. Gerardo etsipenik latzenez erori da. Hasi, amaitu bezala egiten da, modu zirkularrean, protagonista berriro kartzelan delarik. Kartzela olagarro handi baten modukoa da, behean zuloak dituena, baina kontrolaturik daude, eta handik ezin da ihesik egin. Teilatutik egin behar. Beldurrak, frustrazioak, interesak azaleratuko dira. Pertsonaia bat —Tiranizida, Euskal Herriaren metafora dena— gizon arraroa da; ideologiak zabaltzen jardun du eta kartzela-zaindariekin haserretu egin da, baina ez du zigorrik jaso... «Ilusioak saldu» egiten dizkie presoek: kartzela hutsik dagoela eta ihes egin daitekeela, zuzendariaren botereak ez duela legitimitaterik... Eta norbaiti ihes egitea posible dela sinestarazi egiten dionean, ez du ihesik egiten. Kartzela den munstroaren kontrako borroka da nobela hori.

Ardura bikoitzaren espresioa da: mitologia tradizionalaren aurkako borroka, eta borroka horren adierazpen nobelatua, hizkuntzazko adierazpena. Ideia argi eta ongi taxutua, eta literatura-hizkuntzarekiko kontzientzia garbia. Sinbologia maisuki darabil. Euskalduna ez dago mundutik aparte, haren borroka munduko borrokaren zatia da, oztopoen kontrako askatasunaren

alde. Horra hor, Marioren amerikar transzendentalismoarekiko lotura; Melville eta abarren bidetik. Olagarroa, Moby Dick izango litzateke, munstroa, infernua, gizona preso duena. Azkue Saria jaso zuen 1986an. Jose Maria Gelbenzu Bilbora etorri zen liburu hori gaztelaniaz argitaratzeko asmoz. Kallean aurkitu nituen bera eta Jon Juaristi, Mariorengana zihoazen Ertzilla Hotelera, Herrien Ezkerra Europarako koalizioaren biltzar batean zegoela eta. Eta ni neu ere haiekin batu nintzen. Baina, bertan behera geratu zen egitasmoa.

Gela debekatua (1988)

Nora izan zen lanaren lehenengo izena. Nobelak badu alde gotikoa eta baita intrigazko edo kutsu poliziakoa ere.

Banku-zuzendari baten emaztea da protagonista; umea galdu eta gero herri batera eramango dute. Andre horrek zenbait gauzaz bere burua nola askatzen duen kontatuko digu istorioak, emakumearen ikuspegitik, baina emakumeak berak lehen pertsonan hitz egin beharrean, zine-muntaiaren teknikaz baliatuko da eta hirugarren pertsonan mintzatuko da. Andre-gizonak etxez aldatu eta dorre batera doaz. Hango gela batera ezin da sartu. Dei anonimoak jasoko ditu gizonak, eta andreak dena jakin nahi... Andreak sentimenduak ederki azalduta daude.

Senarra banku-zuzendaria denez, diru-mugimenduak bere gain daude. Maitalea ere badu, kanpoan. Diru asko darabil arrantzale-herri baterako. Gehiegi. Eta diru hori bankuaren bidez zuritzen ote duen susmoa dago. Zenbait gizarte-harreman ageri dira istorioan zehar, ondo islaturik.

II. ERANSKINA

Mario hizkuntzaren batasunaz mintzo da

Hizkuntza-batasuna —edo «bateratua», haren hitzetan—, sakonki aztertu zuen Mariok, klasikoen ezagutza zabaletik hasirik (kartzelan zegoela, egoera zailean, alegia, eta 1970eko hamarkadaren hasieran, inoiz inor gutxik eginga zuen ordura arte) eta euren sintaxia bihotzeraino sartu eta bereganatu.

turik, eta hemeretzigarren mendearen hondarretan hasi zen klasikoekiko haustura arteko garaia ikertuz. Aipaturiko etendura horretako ekoizpena ere estudiatu zuen, hau da, sasoi hartatik hasi eta 1950eko hamarkadan berriro klasikoetara jotzen duten idazleak agertu arterainoko lanak arakatu zituen, bitarteko Azkuerenak eta Arana Goirenak, hots, Larramendiren jarraitzaileak. Eta beti ere, lapurtarrez eta bi behe-nafarrez, eta zubereraz idatzi zutenengana itzultzen zelarik, bizkaierazko ekarpena mespretxatu gabe.

Marioren hainbat lan argitaragaberen artean, kartzela-denboran eginiko hiztegiak eta sintaxiari buruzko lanak dira. Baina, hizkuntzazko lan horietaz gain, idatzi teorikoak ere badaude, linguistikaz, eta bereziki euskararen batasunaz. Horietatik batzuk aukeratu ditut, interesgarrienak neure iritziz, eta atal bakarrean batu, mamiaren arabera azpiatalak eginez.⁴ Klasikoetatik hasirik eta 1968an euskara estandarra finkatu arte, zer pentsamendu, jarraera, proposamen eta abar egon ziren modu berezian aurkezten ditu Mariok, bere iritzia emanaz. 1970eko hamarkadaren hasieran idatzirik daude, baina ez dute gaurkotasunik batere galdu. Garaiko hizkuntza darabil, gaurkoarekin alderatuta aldaketa ttipi batzuekin egina.

a) Sarrera

Ex zuten orduko euskaldunek bi hizkuntzen artean aukeratu beharrik ikusten. Aukera, erdara zen. Kontzientzia falta honek markatzen du euskal literaturaren historia XIX. mendearen bukaeraraino. Horregatik, XVI. mendetik XIX. mendearen bukaera arte doan epean, erlijio-liburu multzo bat eta ezer guti gehiago aurkitzen da. Euskaldunek ez dira euskaraz baliatu bere problema guztiez aritzeko, aitzitik maiz jo dute erdarara. Eta erdaraz eskribitu⁵ dira batik bat, euskararen defentsa politiko guztiak, edo gehienak bederen, nahiz salbuespen txalogarri dugun Etxeberri Sarakoa baitan; baina salbuespen honek erregla egiaztatu besterik ez dauku egiten, bere obra gauden menderaino argitara ez baitzen. Mugimendu hau «apo-

⁴ Idatziok hitzez hitz transkribatu dira, Mariok idatzita utzitako moduan, gaurko hizkuntza zein ortotipografiari begira egin behar izan ditugun azaleko moldaken batzuk salbu.

⁵ Jatorrizkoan *eskribatu*. Aurreragoetean ere berdin.

logiak» osatzen dute eta, batez ere, benetako garrantzia historiko eta sozial batekin, Larramendigandik Novia Salcedogana doa, nahiz gehiago egon, hark baino lehen eta hauen ondoan.

b) Sintaxia eta batasunaren bidea

Inportanteena, mendeen artean ireki⁶ den bidea izan da. Aintzinakoengana jo, klasikoak bezala eskribitzen saiatzea, zeren hauetan ediren baitzakkegu elkarrengana ez hurbiltzea, baina denok bat bihurtzea. Arreta handiz, hitzak banan-banan hartu dira, baina estiloa eta sintaxia ukitu gabe. Nola behar diren hitzak lotu, hori da aberastasuna, Lafittek zioenez. Leizarraga, Axular, Etxeberri Sarakoa, Mogel... «alienigenak» dira, ala euren garaiko euskara mintzatuaren sintaxiarekin ez daude kontraesanean?

Etxeparek, Leizarragak (batez ere), Axularrek, Etxeberri eta gainerako klasikoek euskal joskera berri bat kreatu zuten, euskara egokituz zernahi eskribitzeko euskaraz, euskara kulturaren, literaturaren eta zientziaren lanabes bilatuz. Eta sintaxi berri honek ez du ukatzen «joskera jatorra»; bestea ezagutzen dute eta ez dute ukatzen, tankera honetaz baliatzen dira.

Gaiztze bat egiten dute, ezagutzatik, baina bere barnean asimilatua iraurazten⁷ duen gaiztze bat.

1. Orazio mota hauek beharrezkoak dira, baldin euskara egoki bilakatu nahi badugu literaturarako eta zientziarako lanabes.
2. Tankera hauek ez direla erderatik hartuak, baina euskal orazio singlearen sintaxiaren desarrollo normala direla.
3. Garbikeria euskaraz jabetu zeneraino⁸ eskritore guztiek edo inportantenek erabili zituztela.

Leizarragarri / Axularri jarraitu eta ez Astarloari. Euskara aurreratuen, gaiena, egokiena hartu. Klasikoen sintaxiari boikota (nahi zioten egin), Astarloak

⁶ Jat. iriki. Aurreragokoetan ere berdin.

⁷ Jat. iraur erazten.

⁸ Jat. zen dagino.

hitzekin egin bezala. Klasikoen kontrako jarrera: idatzi, mintzatu bezala egin behar da.

Euskararen ez dago bi sintaxi motarik, bata «jatorra» eta bestea «alienigena», nahiz aro batez zenbait orazio mota erabat kondenuatuak egon arrotzat. Delako «alienigena» hori ez dago kontraesanetan jatorrarekin, aitzitik; klasikoen baitan argiki dagoenez, biek elkar osatzen dira. Bata, hizkuntza mintzatuaren guztiz erabilia da. Bestea, ordea, eskribituan, batik bat.

Euskal Herriak dituen behar eta premia kulturalak euskaraz ihardetsi eta erantzun nahi baldin badugu, euskara zein-nahi hizkuntza bezala aldatu egin behar da, euskara landu behar da, sintaxi korapilatsuago bat behar da, esaldi eta arrazoinamendu korapilatsuagoak egiteko, baina beti egin den bezala, oraingoa, mintzatuaz baztertu gabe.

Hego Euskal Herrian, Larramendigandik beti gaizki ibili gara. Gatazka, politikan egin beharrean, euskararen etimologia eta etorkia aztertzen eta eztabaidatzen nahi izan dugu egin. Nik ez dut iraultzarik proposatzen hizkuntza kontuetan, baina aitzitik, mende honen [XX. mendea] hasieran egin zen etendura euskararen alde batera utz dezagun proposatzen dut. Iraultza horretaz uko egin dezagun eta lotu beti eskribitu den euskarari, Etxeparek, Leizarragak, Axularrek, Etxeberri biek erabili zuten euskara har dezagun eta ez beste berri bat asmatu; eta harena⁹ gainera beldur gabe ez soilik hitzak banan-banan, baina bai ere sintaxia, asko egokiagoa da egin hamaikak darabiltena baino. Euskalkiak elkar hurbiltzean, emaitza euskalkiak hurbildu direla da, eta ez besterik, hortik ez da sortuko idioma berri bat. Hitzak elkartu bai, baina sintaxia nola?

Euskarari kalterik gehien egin diona, debekuak eta persegizio ofizialez geroztik, horrelako jende mota izan da: garbizaleak. Autoreak dira inportanteak, ez dute euskalki baten idazten, nahastu egiten dute. Eskritore zaharrek, klasikoez, hurbiltzen gaituzte eta bateratu. Euskalkiak, elkar bereizi eta separatu, hesia dira. Euskalkietatik aztertzen hasi, eta ez dago soluziorik. Autoreak aztertuz, erraza eta aise. Mogel eta Leizarraga hurbilago dira, beren euskalkiak baino. Klasiko guztiek ez dute euskara bera erabiltzen. Baina denei zegokien guna, nukleo, mami

⁹ Jat. hark.

bat —so egite batean ez da agertzen, baina estudiantuz gero, aurkitu daiteke hizkuntza mintzatuari dagokiona—. Euskara BAT egin, dialektoak zeharo gaindituz. Beste gauza bat da dialektoak elkarri hurbiltzea.

c) Klasikoen hizkuntza eta euskara ba(tera)tua

Euskara bateratzea, euskalkiak hurbiltzea baino gehiago da. Euskara idatzia-
ren kontra, euskara mintzaturia erabili izan da. Baina, euskara bateratua, hizkuntza idatzia da. Bateratua egiteko, idazleen obretara jo behar da. Dialektoak, elkar separatu eta bereiztu egiten gaituzte. Autoreek, elkartu eta bateratu. Bizkaiera, adibidez, bizkaitarren mintzamoldea da. Axular ez da Lapurdiko eskritorea, Euskal Herri osoarena baino.

Euskara bateratzeko, klasikoen bidea ireki behar da. Ez gara hurbilduko, bat egingo baizik. Problema, euskara literarioa sortzea da, ez dialektoak hurbiltzea. Euskara bateratu eta gainera, euskara hizkuntza literario bihurtu. Hegoaldean, duela larogei urte [1890 inguruan] etena klasikoengandik ematen da. Iparraldean, zorionez, gertatu ez zena.

Historian barrena, hizkuntzen bateratzea eta literatura berriaren sortzea elkarturik joan dira. Egun, asko irakurtzen da, sekulako gehien. Baina, eskritore profesionalik ez dago Euskal Herrian. Amateurismoa, arriskua da.

Herria ez da kanpokoekin konforme —nahiz eta problemak antz haundia eduki— bere problemari zehatz erantzungo duen literatura, nobela, saioa, filosofia, erlijio-lanak..., baina gure problemak dituzten berezitasun eta zehaztasun ororekin. Euskal literatura ez da altxatuko, honi erantzuna ematen ez badiogu.

Bi problema:

1. Euskara literarioa egiteko, euskal literatura egin behar eta ez gramatikak eta hiztegiak.
2. Literatura herrikoia izateko, herriak egun dituen problemei ihardetsi behar die.

Euskal Herrian, euskal literaturak izan dituen gorabehera guztietan, mugimendu politiko eta sozial bati elkarturik izan dira. Leizarragak euskara erabili

zuen, euskaldunak kalbinista bihurtzeko. Axular eta Tartasek, Trentoko Kontzilioaren ondoko literatura egin zuten, katolikoak bezala. Euskararen korrante literarioak beti egon dira loturik mugimendu sozialei. Ez zuten nahi euskara filosofia kutsurik zuelako, kalbinismoari garaitu nahi zioten. Lehen aldiz, euskarazko hitz eta orazio mota guztiez baliatzen dira, batez ere, Leizarraga. Eta besteek, ondorengoek, ez dute baztertzen aurrekoek idatzitakoa. Hauek guztiok gainerako eskritore guztiak baino literatura gehiago ekoizten dute, eta hizkuntza mintzatu batek literario egiten dituen problema guztiak soluzionatu.

Geroago, ez dute euskara erabiltzen ideologia eta kultura bat kreatzen, baina euskara bihurtzen dute ideologia eta bere balio ideologikoa baizik ez dute ikusten. Bigarren prozesu hau aldezkaltzagarri, eta aldezk onuragarri izan da euskararentzat. Larramendi, Astarloa, Novia Salcedo, Arana Goiri, Orixe, Lizardi eta abar. Eta egungoei esker, euskara, Axularren garaian ez zena, euskaldun guztien nazio-hizkuntza bihurtu da. Baina hegoaldez, denaz bezainbatean, balio politiko honek, bere balio linguistikoa gairitzen du, jan egiten du, eta garai batean mintzatzeko eta eskribitzeko ez deus bihurtzeko arriskuan jarri zuen.

Egungo euskaldunok, nahi edo ez, bi korrante hauen seme-alabak gara. Lehen korrantea, berez, bakarrik ez da gai euskara nazio-hizkuntza bihurtzeko. Froga, gure gurasoek egin zieten kasuan dugu. Abertzale ez zirenek baizik ez zituzten irakurri liburu horiek, zenbait salbuespenez landa, noski. Bigarren korranteaz, bere «txadon», «ludi», «urrutizkin» eta abarrek euskara itotzen zuten, eta literario ez ezik, ia mintzatzeko gauza ez zen bezala utzi zuten. Ez zitzaien axola handirik, gehienei bederen, zeren euskara euskaldunen nortasunaren gakoa baitzen, baina ez euskara erreala, jendea mintzatzeko zena, baina edozein. Egiptokoek bere piramideak bezala edukitzeko baitzen, arrotzei erakusteko.

Gu, bion seme-alabak gara. Aranistak gara egun euskaraz eskribitzen dugun guztiok, hau da, euskara eskribitzea erabakitzen baldin badugu, Unamuno, Julio Urkixo, Pio Barojaren joera arbuatzen dugu eta Aranari jarraitzen. Baina, gure aranismoa ez da hemendik pasatzen, zeren erabaki hori politikoa da, ez du zerikusirik linguistikarekin. Baina, erabakia hartu ondoan, eskribitzen hasten garenean, gure joerak ez du zerikusirik Aranarekin. Egun [1971-1972 inguruan], Euskal Herrian ez dago batere Aranaren hiztegi eta gramatika erabiltzen duenik.

Jakin aldizkariak, «Eboluzioa ala erreboluzioa?» galdetzen duenean, eboluzioa aukeratzen dugu denok, baina gure aurretiko iraultza guztiak arbuaitu behar ditugu, zeren, bestela, iraultza baten korrontean jarraitzen kausitzen gara. Euskarak mende honen [XX. mendea] hasieran iraultza jasan zuelako, Arana eta Azkue gidari zituela. Batak: euskaratik, Larramendi, Astarloa, Novia Salcedo eta abarretik zetorren korronte bati jarraituz, erdal kutsu zituzten hitz guztiak zokoratu zituen. Besteak: korronte berari darraikiola, baina moderatuagoa izanik, hitzekin orobat egiten ez bazen ausartu, orobat egin zuen orazioekin, «alienigentzat kondenatuz».

Guk zer? Iraultza bat bien kontra, azken hogeitaz arnaren purismoaren kontra egin den bezala. Euskaltzaindia orain 20 urte (1950 inguruan) ez baitzen sentitu erantzule Aranak hitzekin egin zuen etendurarekin. Exenpluz, arima ez da gogoia, gehiago da. Hitzekin, kontzeptu berria dela onartzen bada, gauza bera sintaxiaz. Konstrukzio berriak galdatzen duen hizkuntza bat eskribitzeko.

Euskara literarioa ez da sartzen erreka-zuloetako baserrietako hizkuntzekin ez taberna¹⁰-zuloetakoekin harreman eta konpetentzian, baina frantsesa eta espainolarekin, hau da, gainerako hizkuntza literarioekin. Mokoroaren exenpluen aurrean («Euskaraz, nola esaten da...?»): [Mariok dio] Ez dakit eta bost axola zait. Axola zaidana, eta asko da, hau euskaraz esatea, eta denok aditzeko molde-ra esatea da. Are gehiago, euskararen etorkizuna honen mendean dago: gai bihurtzen baldin badugu hori esateko ez dugu problemarik ukanen, ez badugu gauza egiten, ez badugu esaten, alferrik gabiltza.

Euskaraz nobela bat eskribitzea ez dago kontraesanetan Arrate Balleko (eibartarrentzat Arrate Balle, Nabarniz lekeitarrentzat dena da, hau da, munduaren azken fina) baserriarren euskararekin, zeren zoritxarrez, hau ez da konturatuiko nobela hori argitaratu denik, baina Euskal Herrian nobelak irakurtzen dituenekin.

Euskara ez dute hizkuntza literario bilakatuko, egungo egoerak irauin dezan¹¹ nahi dutenak, baina euskaraz zerbait esan nahi dutenek. Historian barrera beti izan da horrela. Gehien aportatu zuena Leizarraga izan zen eta ez zuen erabili

¹⁰ Jat. tafema.

¹¹ Jat. egungo egoera eutsi dadin.

euskara, hau gal ez zedin, baina euskaldunak kondena eta arbuia ditzaten «*Serveten deabrukeriak*». Azkue: moderatuena. Beti bezala erdian. Eskritore zaharrrak kontutan ukan, baina bere obra dialektoen termino multzoetan galtzen delarik; erdaratik datozen hitzak jarri hiztegian, baina galdera-ikurrez (?) beterik.

Nik [Mariok] egin ditudan itzulpenak, liburuagatik egin ditut, ez euskara lantzeko, ez esperimentuak egiteko. Erdarakadaz josita kausituko dituzte: baina hitz bat edo beste aparte, joskera «arrotz» bat erabiltzen dudalako, hitz honek dituen bi zentzuez: *estrainio eta kanpotarra, alegia*. Nire esperientzia ez dadin alfer izan besteentzat.

Ene iritziz hedatuegia dago iritzi bat, guti gorabehera baietzten duena gauden garai honetan euskaraz egiten ari garen lan oro esperimentu hutsa dela eta ez duela baliorik, edo balio handirik bederen, oraino euskara sehaskan dagoela eta zenbait kultur alorretan, guztiz ere, zientziazko liburuetan. Horrek iradokirik, jende gehiagi ari zaiku oraino euskaraz jorratu ez den eremu berrietan, baina ez berek interes bat dutelako alor honetan, baina lehenak izateko nahiz edo euskara lantzeko gura soilez. Nik kaltegarri deritzat portaera horri eta gure maila kulturalaren apaltasunaren salatzaile aparta. Izan ere, portaera horrek ez gaitu harritu behar gatozen lekua eta maila ezagutuz: euskara abertzaletasunak itorik zegoena eta nolabait herbaldurik¹² haren baliostasunean kulturaren eta ideologiaren tresna izateko, Axular, Leizarraga, Kardaberaz eta, oro har, mende honetako hasierako eskritorerik gehienentzat. Eta hor ez dakusat erdiko biderik: edo euskara hizkuntza xahu garbi bat egin (kanpokoak harritzeko, jakina) edo elkar ulertzeko erabili. (Konkreta dezadan puntu hori: zertaz dugu elkarrekin ulertu behar? Sermoiak? Arantzazuko Ama Birginaren kalendrera? Taberna-zuhuetako eztabaidaz? Zakurrak agintzeko: hator! hoa! kalerat! Ala, kulturaren babes eta tresna izateko?). Azken puntu hau, jakina, gainerako beste gauzetarako beti balio ukan baitu eta baitu euskarak. Kulturaren babes bezala ukan duen eta duen balio hau uste dut anitzek ez duela guztiz klarki eta horretaz aritzea ezin besteko deritzat.

Gauden mende honetan, gehiago enplegatu dugu euskaldunok euskara aztertzen, euskal gramatika egiten, euskaraz baliaturik gure eztabaida politikoak argi-

¹² Jat. erbaldurik.

tzeko eta literaturgintzan aritzeko baino. Diodan honen esenplurik argienak Azkue eta Sabino Arana dugu, askorentzat euskararen alorrean maisu eta eredu jarraile direnak oraino.

Zer eskribitu zuen Azkuek euskaraz, zer euskarari buruz? Euskaraz deus guti eta gehiena herriaren ahotik hartu eta berak apainduta. Euskarari buruz? Gehiegi, larregi. Gehiegi, funtsean bere garaiazen seme izanik, euskara aztertzen ari zenean ez zuelako libratzen —gramatikalariek zer dioten «baxtertuz»— jendeak orduan eta historian barrena erabili duen hizkuntza, baizik eta beste inguruko hizkuntzekin zerikusirik ez duten gauzak. Jakina, bereizkuntza horretan ezinbestez erori behar ukan zuen pertsonalkerietan. Ikuspegi subjetoetan, eta erori egin zen.

S. Aranak bestalde, bere garaiko —eta Euskal Herriaren aurreko garaietako seme zela— huts berberak eta handiagoak egin zituen; hain garbitu eta xahutu zuen «euzkera», non ezin baitzen balia berataz, «euzkaldunei» zein zen bere aberria erakusteko, tituluak eta erakundeen slogan eta izenak jartzeko baizen ez zuen balio haren eskutan. Eta hori ezinbestez zen, itzurbiderik¹³ gabeko karrikan sartu zuelako bere burua, eta ez garai hartan euskara karrikan jendartean kausitzen zen egoera eta mailaren kariaz. Orduan egun baino euskaldun gehiago baitzegoen.

Tinta gehiago joan da euskarari buruz eztabaidatzen, euskaraz eskribitzen baino. Gure artean egon diren banaketa eta etendurak historian barrena sakonegiak izan dira eta euskara aspalditik politika-gatazka guztien gai eta alor bilakatu, literaturaren mailan etendura hauek ez jasotzeko.

Baina zuzentzeko garaian gaude, sekula ez da kausitu euskara hain goruntz indartsuan, inoiz ere ez dira historian egon egun bezainbat liburu argitaratu eta, enetaz erabakileena eta inportantena, sekula ez da hain argiki kausitu euskarak zuen balio politikoa, euskaldunen nazio-hizkuntza bezala, zeren 1936ko gerla aitzinean, euskarak politika-kutsua bazuen ere, bazegoen Euskal Herrian popularen sektore bat joera erabat argia ez zuena Euskal Herriari eta, beraz, euskarari buruz, eta euskararen parte bat hartu zuena ez berataz mintzatzeko, baina beroni buruz mintzatzeko. Urkixo, RIEV eta honelako jende modua ari naiz.

¹³ Jat. itzurbiderik. Aurreragoetan ere berdin.

Hauen aldean, Sabindarrak, Sabineek berak egin zuten, «garbitu» zuten euskararen defendatzaileek, zeintzuentzat euskarak erdararen antza zuen oroz ukatu behar baitzuen, bai «eliza» eta «mundua» bezalako hitzak, bai eta batez ere, erdararen antza zuten «joskera-tankera» oro.

Talde batak ez besteak ez zuten egin obrarik oraingo eskritoreentzat jarraigarri agertzen denik, nahiz eta talde batean idazleak egon, besteak euskara estudio-gai erabiltzen zuten bitartean, espainol, frantses, ingeles, aleman eta are latina (!) ere erabiltzen zuelarik bere estudioetako (hizkuntza hauetan eskribitua baitago RIEV).

Halaz ere, gerla ondoan, dena, euskara osoa politizatzen da. RIEV bezalako aldizkariak ere debekatuak gelditzen dira. Garai honetan ez da hain klarki agertzen «euzkeraren» aldeak. Berdin da «txandon» edo «eliza» esatea. Biak daude guztiz debekatuak. RIEV bezalako gauzak gerizatzen zuten taldeak ezabatu egiten dira, lurrak iraungiak bezala.

Euskal Herriaren etsaiek, Larramendi hiztegia eta gramatika egitera, Astarloa apologia egitera behartu zuten jarraileek, «euskara» bateratu zuten erabat eta behin betirako. Hala ere, bateratze hau politikoa da, eta ez linguistikoa. Orobat daiteke «eliza» edo «txandon» esatea, baina guardia zibil baten aitzinean, ez euskaldun baten aurrean.

Halaz ere, euskararen bateratzea serioski planteatu daitekeen inguramendua eta baldintzak gerturik daude, 1950 aldian prestatzen da lehen aldiz, euskararen bateratzea klasikoak jarraile eta iruditzat harturik egin behar dela. 1960ko hamarkadan, mugimendu politikaria goraka ari denean, «batasuna» euskararen hitz entzutetsua bilakatu da. 1968a da gaurdaino¹⁴ prozesu bi hauen tontorra. «Batasunaren Kutxa» eta orok buruan ditugun gertakariak hilabete beretan jazotzen dira.

Halaz ere, bultzada izugarri honen ondoan arriskutan gaude bat bedera bere euskalkian gelditzeko, duela hamar urte baino hurbilago, baina gipuzkera, bizkaiera eta abar izaten dirauen hizkuntza batean. Eta ez dago itzurbiderik, ezin daiteke pauso gehiagorik eman. Orain urrats egiten dugu, klasikoak izan ziren

¹⁴ Jat. gaurdagino.

bezala onartzera eramaten gaituen urrats bat, ala behin betirako gelditzen gara egungo egoera honetan, editorial bederak bere buruz dialekto batean eskribitzen duelarik.

III. ERANSKINA

Hizkuntza eta gizartea

Euskaltzaletasunaren sentimenduak jarrera naturala izan behar zuela uste zuen Mariok, eguneroko euskaldunen gauza, pisu metafisikorik gabea. Horixe izango litzateke komunitate naturala.

Euskararen egoera asko hobetu zela esaten zuen. Lehen ez zegoen batere dirurik eta gero, milioiak... Baina arazoak ere ekarri zizkigula: batasunarenak. Batasuna, zioen Mariok, Arestik eta bere ingurukoek egin zuten. Baina, haiek egin beharrean, apaiz kontserbadoreek egin behar zuketena, eta herri-hizkera gazteek bultzatu. Baina alderantziz izan zen: apaiz nagusiek euskalkietako herri-hizkerak bultzatu, eta gazteek hizkuntza estandar arautua zaindu (eta ez gaztediari gustatu behar litzaiokeena egin, arauak hautsi!). Askok, euskara batu eta gero, dena konpondurik egongo zela uste genuen; baina telebistan entzuten den euskara ondo dagoela euskaltegiatiko ikasleentzat, baina jende askok ez duela ulertzen, esaten zuen Mariok. «Zorioneko» problema da, baina azken finean, arazoa.

Marioren iritzi, euskarak legitimazio soziala berreskuratu du eta hori euskararen kapital handiena da. Lehen ihabla en cristiano! esaten zuten euskara denda batean entzunez gero, eta orain, «Perdona, no sé euskera».

Aukeran onena denek euskara ikastea litzateke, baina hori bakarkako lana da, eta euskaldunen —euskaradunen— eskuetan dago gakoa. «Inzentiboak», pizgarriak, eman behar zaizkio euskarari, baina ez da politizatu behar. HABE eta AEK bultzatu beharrean, dirulaguntzekin batzokietan euskaltegiak zabaltzen ari zirela-eta garai batean kexu zen Mario.

Euskara politika-partidu batzuei lotzea, gerta dakiokkeen gauzarik arriskuetsuena zela esaten zuen. Gogoan dut, autonomia-prozesua hastear zegoela,

autobusean zihoazela, nola komentatu zion gure amari euskararen zabalitzea eta lanetarako eskakizun gisa erabiltzea kontuz egin beharrekoak zirela, inor zapaldu gabe eta gauzak ondo pentsaturik. Jendea euskararen aurka ez jartzeko.

Garrantzitsua da hizkuntza bat maite dela erakustea, baina norberak egin behar du lana, bai idazlearena eta bai irakurlearena. Gauza sinbolikoek —Korrika, Kilometroak...— eragin txikia dute. Euskara «salbatzeko» ekin-tza kolektiboak antolatu egin izan dira. Ez da ulertu nahi, berbeta ikastea norberak egin beharrekoa dela, nork bere gain duen ardurara. Halaxe zioen.

Era berean, euskara ikastea norberaren arazoa bada ere, harriturik utzi ninduen 80ko hamarkadaren hasieran-edo esan zidanean, euskara soilik jakitea ez zela nahikoa. Ezen, azkenean, batek euskara baino ez bazekien, Mariok zioan: «Euskara baino ez dakik? Hi, kale-garbitzaile!». Beste zer-bait ere jakin behar zela adierazi nahi zuen. Eta baita euskarazko eskolak emateko ere. Edo, batez ere, filologia, kasurako.

Mariok zioen, jendea euskaldundu egin dela euskara ofiziala delako, ez gizarte-mugimenduengatik. Hauxe esan zuen: «Nafarroako erregina zen Joana Albretekoaren garaian (1555-1571), berak bultzatu zuen Itun Berria Leizarragak euskarara ekartzea. Orduetik hasi eta 1980. urtera arte ez da egon euskararekiko aldeko joerarik. Orduan, euskarak 0 pezeta zituen, eta geroago, 20 urtean, 50.000 milioi pezeta... Eta horrexek eman dio historia-ko bultzadarik inportanteena euskarari. Jende askok eta askok ez daki euskaraz, baina euron zergekin ETB ordaintzeko prest dago. Edo *Egunkaria*».

Gauzak borondatez egin behar dira. Norbait baldin balego euskaraz ikasi nahi duena, bada, munduko laguntza guztia eman beharko litzaioke, baina ez da oreka galdu behar; ez bortxatu edo behartu ezin duzuna. Uste zuen Mariok, kaltegarria zela horrelako polemika kaskarrak sortzea, honi buruz denok dugulako praktika integratzaile eta tolerantia. Beraz, ez dugu tradizio hori apurtu behar, eta politika zientifikoagoa egin behar dugu.

«Ikusi egin behar da zer dagoen egiteko gizartean bertan, instituzio publikoetatik at, euskara gehiago garatzeko. Baina, politikaren ikuspegitik aztertuta, onartu behar da, horrez gain badaudela beste sentsibilitate ba-

tzuk, eta horiek kontuan izan behar direla, jende guztia ados jartzeko. Eta hori ez da inondik inora kontu berria. Uste dut hori dela Euskal Herrian egin den politika mota, nahiz eta jendeak baloratu ez, jendeak nahiago du iskanbilak eta diferentziak nabarmendu», zioen.

Euskara arma politikotzat hartua eta erabilia izan da, eta maiz banakuntza sortzeko. Alderantziz egin beharko genuke: demokrazia zaintzeko erabili.

IV. ERANSKINA

Hizkuntza-politika

Euskara inoizko egoerarik mesedegarrienean eta onenean zegoela esaten zuen Mariok. Berrogei urteotan hilzoritik aurrerapauso nabarmenak egitera pasatu da.

Uste zuen, abertzaletasunak euskara berpiztea ekarri zuela —batzuen «erradikaltasunak»— eta demokraziak beste bultzada bat eman ziola, formazio politikoan adostasunean oinarrituta. Baina beste alde bat ere kontuan hartzekoa zela zioen, erdaldunen erosotasuna funtsezkoa izan dela. Irakaskuntzan ia protestarik ez zen egon irakasleen euskalduntzea ahalbidetzeko saioan, eta horrek euskara irakaskuntzan arrakastaz sartzea ekarri zuen.

Euskara normalizatzeko, telebista bezain inportantea egunkaria dela zioen Mariok. Literaturari esker mundua sortu egiten da askatasun handiz, baina egunkari batek hizkuntza «bortxatu» egiten du eta alor guztietara hedatu beharra dago.

Hezkuntza-sistemak demokraziaren baloreak garatzeko balio behar du, eta euskararen eta gaztelaniaren kulturetatik, bietatik, hiritarrek parte hartu dezaten ere bai, euren prestakuntzarako.

Euskararen gaia borroka politikoetatik atera egin behar dela, eta arlo zientifiko batean planteatu, uste zuen. «Denok gaude euskararen alde, euskarak izugarritzko garapena izan du hoguei urteotan eta ez dugu hori eten nahi, baina arlo zientifikoago batean planteatu behar da», esan zuen. Borroka ez da euskararen eta erdararen artean.

Instituzioetan, euskararen aldeko jarrerak hartu behar ziren. Adibidez, orain dela urte asko aditzera eman zidan, berori izan zela Legebiltzarrean idazleei laguntasuna ematea proposatu zuena. Oso zaila dela idazleek dirurik kobratzea. Argitaletxe-politikak ez dio batere laguntzen idazleari. Kobratzen ez bada, idazteari utzi egin behar diola idazleak. Horregatik, bada, irakaskuntzan, profesio edo lanbide liberaletan ari dira gehienak. Laguntza eman behar zitzaizela idazleei esan zidan. Berak proposatu egin zuen Legebiltzarrean hori, lehendabizikoz, aitortu zidanez, eta baita AEKri laguntasun ekonomikoa ematea ere. Geroago, *Euskaldunen Egunkariari* ere, ildo horretatik joanda, dirulaguntzak helaraztea eskatu zuen Mariok.

Behin baino sarriagotan entzun nion Mariori esaten, berarentzat lege garrantzitsuenak Autonomia Estatutua zela, eta gero Euskararen Legea eta Eskola Publikoarena. Hau guztia haren erran batean ikus daiteke: HABEri dirua eman behar bazitzaion, ez zedila izan AEKri kenduta, Guggenheim Museoari baino.

V. ERANSKINA

Hizkuntza-politika plana

PSE-EE gobernura indartsu eta sendo helduz gero, Mariok Hezkuntza eta Kultura Sailak, eta Hizkuntza Politikaren Idazkaritza elkartzeko asmoa eta plan zehatza zuen, 1994an prestatua. Uste dut garrantzitsua dela plan hori hona ekartzea, zeren, berez, oso interesgarria baita, eta horren berri inon ere ez da ezagutzera eman, *Argia* aldizkarian izan ezean. Eta, bestalde, Marioren euskaltzaletasuna erakusten duelako, baina ez ikuspegi pertsonal literario-tik, ezpada denon mesederako den orotako ikuspuntutik. Bere politikari izatea euskaltzaletasunari lotua dago, erabat, aldarrikapen horretan.

Haren aburuz, Hezkuntza Sailak koordinazioa egingo luke aipaturiko beste atalekin. Kultura eta Hezkuntza elkartu ondoren, maila bi bereizi egin beharko lirateke: lan zientifikoarena eta administrazioarena.

Unibertsitatean, soziolinguistika sail zientifikoa osatuko litzateke, hizkuntzaren eremu guztietan egoera aztertu eta, gero, hartu beharreko eraba-

kiak eta lanak egiteko. Adituez eta zientifikoez bete egingo litzateke departamentu edo sail hori, eta alderdiekiko erabateko autonomia izango luke.

Horrela, euskararen inguruko eztabaida, politikaren eta ideologiaren esparrutik atera egingo litzateke. Administrazioak sail horrek agindutakoa bete egin beharko luke.

Balitzko soziolinguistika-bulego berri horren betebeharrak honako hauek izango lirateke:

- Hezkuntza-ereduen emaitzak aztertu.
- Administrazioaren euskalduntzearen jarraipena egin.
- Helduen euskalduntzearen eta alfabetatzearen diagnostia egin eta plangintza berriak proposatu.
- Udal elebakarren jarduna eta dinamika ikertu.

Hizkuntza Politikaren Idazkaritza Nagusiaren zeregina zalantzan ipini behar litzateke. Eta, lehenik eta behin, Lehendakaritza Sailetik atera egin.

Behin Unibertsitateko sail berria osatu eta gero, Hezkuntzak ardura zabalagoa izango luke. Hala nola, helduen euskalduntzea eta alfabetatzea Hezkuntza Saileko gauza izango litzateke, PSE-EErentzat. HABE, Kulturatik atera, eta Hezkuntzara joango litzateke. Mariok horixe esan zuen, garai hartako eztabaidak, HABEren eta AEKren artean, puri-purian zeudenean.

EITBren funtzionamendua, Kultura Sailetik aterata, autonomia izango litzateke.

Mariok aipatu zituen beste bi ardatz, hauexek ziren:

- Herri-ekimenak eta administrazioaren arteko elkar ez-ulertzeak, konponbidean ipini beharra zegoela zioen. «Herrigintza» esaten zion. Adibidez, *Egunkariari* publizitate instituzionala jartzearen betoa jaso, eta gero, elkarlan zintzoan, ea *Egunkaria* nola zabal zitekeen ikusi... Betoa jasotzea ezin izan zitekeela esan zuen, presentzia instituzionalaren truke.
- Euskal agente esanguratsuenekin —idazleekin, kasurako— harremanak normalizatu. EAJ-PNVko «apaiz zaharren» eta idazle aurrerakoen artean urteetako banaketa egon izan da, eta EAJ-PNVk ez

zuela, Mariok zioenez, ezer egin hori gainditzeko. Premiazkoena, edozein politika egiteko, aldez aurretik euskal munduarekin eztabaidatzea litzateke.

Laburbilduz, kultura munduko eragileenganako hurbilketa funtzeskoena zen, Marioren iritziz. Lehenengoa, Unibertsitatearen eta idazleen mundura gizarte hurreratu. Gero, herri-ekimenetan elkarrekin egitasmoak egin eta eurok aurrera atera.

Geroxeago, administrazioa euskalduntzea izango litzateke hurrengo pausoa. Eta horretarako, unibertsitateko sail soziolinguistikoak alor hori aztertu eta diagnosa egin beharko luke.

Hainbat erakunderekin harremanak argitu beharko lirateke. Bereziki, Euskaltzaindiarekin eta Eusko Ikaskuntzarekin. Unibertsitate mailako egitura berrian lan-alorrak zehaztu. Eusko Ikaskuntza, eztabaida kultural eta ideologikorako toki aproposa litzateke, eta batetik, Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoako, eta bestetik, Nafarroako eta EAEko unibertsitateen koordinazio eta topaleku baliagarria ere bai.

Aurkeztutako programa hartan konturik interesgarriena da, instituzio zientifiko bat antolatu beharra proposatu zela, gauzak aztertzeko, euskara ez zedin beti auzipean egon, edo debate ideologikoaren barruan.

Plan erakargarri hori ez zen gauzatu sozialistek hauteskundeak irabazi ez zituztelako, nagusiki. Baina, 1999tik aurrera bizi izan zen giroa, mehatxuekin, bizkartzainekin, politika ahari-topeka bihurtu zenean, eta Marioren osasun-arazoak sortzearekin batera, pott egin zuen Mariok sortutako egitasmo hark. Asmo bikaina, baina sarritan jazo zitzaion bezala, aurreratuegia eta sakonegia gure herri honentzat.

